

IRONIA W KRYTYCE LITERACKIEJ BOLESŁAWA LEŚMIANA*

DOROTA WOJDA**

[...] cicha jak cień, o oczach pełnych
drzemliwego złota, a jednocześnie
gotowa zawsze do skoków tygrysiach
(Leon Choroński: „Zuzanna”, Sz 416)¹

Recenzując książkę Leona Chorońskiego *Zuzanna*, Bolesław Leśmian przeciwstawił niefortunnym próbom ironizowania z tego zbioru nowel taką ironię, jaką stosował Jules Laforgue i jaką praktykował sam autor *Łąki*. Słowa „cichy jak cień, o oczach pełnych drzemliwego złota”, którymi Choroński wprowadza wizję tygrysa, wykorzystuje poeta do scharakteryzowania ironii, a tym samym trop retoryczny i postawa twórcza obrazowane są na sposób literacki, za pośrednictwem oddziałującej na zmysły metafory. Równocześnie Leśmian sięga po częstą w jego szkicach figurę parafrazy i włącza cudzą mowę do własnego wywodu w nowym dla niej kontekście². Dzięki temu recenzja staje się pojemniejszym aktem wypowiedzi – esejem literackim i teoretycznoliterackim, w którym od opisów konkretnego użycia ironii przechodzi się do poetyckiej wizualizacji i zdefiniowania tego tropu oraz demonstruje się go w ironicznej praktyce. Takie teksty jak *Spowiedź dziennikarza* czy *Poradnik dla recenzentów*

---

* Artykuł jest poszerzoną wersją referatu wygłoszonego na ogólnopolskiej konferencji naukowej „Ironia modernistów”, która odbyła się w dniach 12–13 maja 2017 roku w Białymstoku, zorganizowanej przez KBF „Wschód – Zachód” wraz z Uniwersytetem Jagiellońskim.

** Dorota Wojda – dr hab., Katedra Teorii Literatury, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹ Pisma Bolesława Leśmiana cytuję wedle wydań oznaczonych skrótami: *P* – *Dzieła wszystkie. Poezje zebrane*, oprac. J. Trznadel, Warszawa 2010; *S* – *Skrzypek opętany* [w:] *Dzieła wszystkie. Utwory dramatyczne. Listy*, zebrał i oprac. J. Trznadel, Warszawa 2012; *Sz* – *Dzieła wszystkie. Szkice literackie*, zebrał i oprac. J. Trznadel, Warszawa 2011.

² Zob. M. Głowiński, *Ekspresja i empatia. Studia o młodopolskiej krytyce literackiej*, Kraków 1997, s. 176; A. Kaliszewski, *Bolesław Leśmian – krytyk i eseista. Próba oceny* [w:] *Twórczość Bolesława Leśmiana. Studia i szkice*, red. T. Cieślak, B. Stelmaszczyk, Kraków 2000, s. 36, 45.

literackich zyskują ponadto status metakrytyczny, parodiując stereotypowe style pisarskie metodą antyfrazy.

W szkicu tym zarysuję różne sposoby funkcjonowania ironii w Leśmianowskiej krytyce, czemu służyć ma postawienie następujących pytań: jaką dyspozycję ironiczną dostrzega poeta w komentowanych utworach i jak ją ocenia? za pomocą jakich środków literackich przedstawia ironię? jaką wizję estetyczno-egzystencjalną ironii wprowadza? na czym polega oraz jaki ma cel używanie przez pisarza tego tropu? Odpowiadając na te pytania, przywołam istotne dla ironii Leśmiana konteksty: ideę permanentnej parabazy Friedricha Schlegla, filozofię Friedricha Nietzschego oraz sztukę Jules'a Laforgue'a i Chrystiana Dietricha Grabbego. Za kwestię zasadniczą uznaję fakt, że odnosząc się w krytyce do cudzych dzieł, autor *Przemian rzeczywistości* demonstrował realizowaną we własnych kreacjach formułę literatury ironiczej.

Leśmianowskiej ironii nie poświęcono dotąd odrębnych studiów, wspomina się o niej przy okazji innych zagadnień: paradoksalności, komizmu, parodii czy groteski³, tymczasem z perspektywy szkicu o *Zuzannie*, odczytywanego jako kryptokomentarz do pisarstwa poety, ironia okazuje się naczelną zasadą tej twórczości. Sprzeciw recenzenta budzi niewprawne i pozbawione głębszej motywacji posługiwanie się tym tropem, takie jak w poezji Mariana Zbrowskiego czy w nowelistyce Choromańskiego:

[...] ton dydaktyczny [...] chwilami chce się przetopić we wzruszenie ironiczne lub sarkastyczne, lecz mu nie pozwala na to despotyzm rozumowań. [...] Głównym źródłem poetyckiego dąsu jest tu tęsknota do syntezy uczuciowej, do rzeczowości (*Marian Zbrowski*: „*Przemiany*”, S. 390).

Źródło tej ironii [...], jej przyczyna nie jest dość jasna, dość pogłębiona [...]. Nie czujemy tu wyraźnej, uczuciowo-ironicznej syntezy, którą jak powietrzem oddycha swobodnie każdy obraz poszczególńy [...]. Jest to raczej ironia niezaspokojonej żądzy [...]. Ironia chętniejszej urazy i zdławionego żalu [...]. Ironia tarczy, nie miecza... (*Leon Choromański*: „*Zuzanna*”, S. 415–416).

Można stąd wnioskować, że według Leśmiana ironia wymaga zharmonizowania emocji z intelektem, powinna być uzasadniona, ogarniać każdy element obrazowania i stanowić oręż do walki z egzystencjalnymi przeciwnościami. Podobnie ze szkicu poety o *Pieśniach współczesnych* Heinricha Heinego wynika, że w ironicznej kreacji „ja” balansuje między liryzmem a komizmem czy drwiną, by uchronić się przed naporem rzeczywistości, która zadaje cierpienie i odbiera wolność:

³ Zob. A. Sandauer, *Pośmiertny tryumf Młodej Polski* [w:] tegoż, *Samobójstwo Międzywiesia. Eseje*, Warszawa 1968, s. 35–39; C. Rowiński, *Człowiek i świat w poezji Leśmiana. Studium filozoficznych koncepcji poety*, Warszawa 1982, s. 124; E. Sidoruk, *Charakter i miejsce groteski w poezji Leśmiana* [w:] *Twórczość Bolesława Leśmiana...*, dz. cyt., s. 144–146; J. Trznadeł, *Od wydawcy* [w:] S. 553.

Zmienna i kapryśna natura twórcza Heinego obdarzyła jego duszę czarodziejską przeczutnością z krańca w kraniec, z krainy westchnień księżycowych w świat zapalczącej ironii i drwiny [...]. Kto kiedykolwiek zapragnie drwiną osłonić swego ducha przed napaścią świata, ten zawsze znajdzie w tych *Pieśniach* najlepsze i najkrwawsze przepisy na śmiech i płacz, i na wszelką samoobronę rozgniewanego smutku i znicierpliwionej żądz szczęścia i wolności (Henryk Heine: „*Pieśni współczesne*”, S. 488).

W recenzji *Zuzanny* z wizją gotowego do skoku tygrysa korespondują słowa o związanej z walką semantycze: „radość przewyciężenia przeszkód i zapór”, „narażenie się na napaść nicości”, „starcie się duszy autora z utworem” (S. 415). Analizując ten szkic jako przykład młodopolskiej krytyki literackiej, Michał Głowiński zwraca uwagę, iż Leśmian „posługuje się sformułowaniami dalekimi od wszelkiej stereotypowości, wysoce zmetaforyzowanymi”⁴. Badacz dodaje, że określenia te współwystępują z terminami opisującymi literaturę, w tym kategoriami parodii bądź ironii, które nie podlegają wartościowaniu same w sobie, ocenia bowiem recenzent jedynie przystającą do nich realizację pisarską⁵.

Wprowadzając perspektywę komparatystyczną, Leśmian zauważa podobieństwo między dziełami Choromańskiego i Laforgue’a ze względu na wspólną dla nich tonację takiej „ironii, która parodiuje życie [...] Bawi się, ponieważ stać ją na zabawę nawet w chwilach najgłębszego smutku” (S. 414). Przywołanie francuskiego poety jest znaczące, ponieważ do jego formuły ironii zbliża się koncepcja tego tropu w ujęciu Leśmiana. Autor *Marszu żałobnego na śmierć Ziemi* stosował go razem z groteską, żartem, parodią czy piruetem poetyckim w wierszach lamentacyjnych, ukazujących piękno i przemijanie świata w taki sposób, że zjawiska obrazowane są w procesie przemian i unicestwiania⁶. Bogdan Ostromięcki, tłumacz i znawca tego pisarstwa, zauważa to samo, co Leśmian, dostrzega mianowicie, iż koncepty ironiczne nie mają w kreacji Laforgue’a charakteru przygodnego, „ale tworzą tkankę zasadniczą tej poetyki”⁷. Inspirowała ona Thomasa Stearnsa Eliota, Ezrę Pounda czy Marcela Duchampa. Ten pierwszy myślał zwłaszcza o Laforgue’u, wyodrębniając symbolistyczną lirykę metafizyczną, w której ironia wynika stąd, że „uczucia poety ulegają intelektowi i idee uczuciom”⁸, co oznacza walkę między nimi oraz dążenie do syntezy. Tak pisze o ironii Laforgue’a Leśmian:

⁴ M. Głowiński, *Ekspresja i empatia...*, dz. cyt., s. 228.

⁵ Zob. także E. Łubowicz, *System terminologiczno-pojęciowy w krytyce Leśmiana*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, „Prace Literackie”, t. 19, Wrocław 1977, s. 97–117.

⁶ Zob. E. Pound, *Irony, Laforgue, and Some Satire* [w:] tegoż, *Literary Essays of Ezra Pound*, red. i wprowadzenie T. S. Eliot, London 1963; W. Ramsey, *Jules Laforgue and the Ironic Inheritance*, Oxford 1953; A. van Nieuwerkerken, *Dwie odmiany ironii egzystencjalnej: Norwid a Laforgue* [w:] tegoż, *Ironiczny konceptyzm. Nowoczesna polska poezja metafizyczna w kontekście anglosaskiego modernizmu*, Kraków 1998, s. 79–86.

⁷ B. Ostromięcki, *Wstęp* [w:] J. Laforgue, *Poezje*, wybór, oprac. i słowo wstępne B. Ostromięcki, Warszawa 1972, s. 17–18.

⁸ T. S. Eliot, *The Varieties of Metaphysical Poetry*, red. i wprowadzenie R. Schuchard, London 1993, s. 215.

Jest to umyślne gromadzenie przeszkód i zapór dla tym większej radości przezwyciężania ich w locie i dla tym sumienniejszego wypróbowania mocy tego lotu [...], sprawności swego serca, które żyje nawet wówczas, gdy zamiera... [...] jest koniecznym, nieuniknionym czyścieniem duszy, zdążającej do raj. Jest ona narażeniem się na napaść czyhającej zewsząd nicości w celu wytrzymania tej napaści, ażeby tym sposobem raz jeszcze *ab absurdo* potwierdzić wartość życia i złożyć mu w ofierze absurdalne, dziwaczne, opętanicze dowody miłości (Sż 415).

Skłonna jestem uznać te słowa za najważniejsze w tekście krytyka, mające o wiele większe znaczenie niż sądy dotyczące nowel Choromańskiego. Nagromadzone zostały w nich sygnatury literackie poety (lot ponad przeszkodami, napaść nicości, „opętanicze dowody miłości” składane życiu), za pomocą których opisał on ironię wprowadzaną przez innego twórcę, a zarazem przez siebie samego. Takie ich użycie objaśnia rolę odgrywaną przez nie w kreacjach lirycznych Leśmiana, okazujących się w świetle tego kryptokomentarza formą ironiczną w znaczeniu, jakie nadał jej autor *Łąki*:

W oczach, lotem obłądnych, schwywane przedmioty,
 Jak w lustrze wirującym, mąciły odbicie:
 Drzewa, ptaki, jeziora – i miłość i życie –
 Wszystko w nic się zemgliło, w kurz zaledwo złoty!
 (*Sidi-Numan, P 95*);

Nie znam kresu! Meį żądy zuchwałym przymusem
 Znagliłem zwierza w beżmiar, a on jednym susem
 Przesadził otchłan z Bogiem, jak nikłą zaporę –
 I znów jestem swobodny! Niebo wokół gore!
 (*W locie, P 268*);

Wolny, Bogu zbyteczny – sam teraz popłynął
 Wyżej i niebezpieczniej w ten zmierzch ponadniebny
 Gdzie już nie ma stworzenia i Bóg – niepotrzebny!
 (*Eliasż, P 464*).

Krytykę Leśmiana łączy z jego poezją używanie podobnych środków literackich: metafor, instrumentacji głoskowych czy neologizmów. Ogniskują się one wokół wizji niepowstrzymanego lotu, w którym przekracza się kolejne granice, by przebić się ze świata w zaświat, ku otchłani, Bogu i dalej, ku „innej jawie, niż jawa Istnienia” (*Eliasż, P 463*)⁹. W uwagach do dzieł Laforgue’a eseista opisuje,

⁹ Zob. K. Dybciać, „*Wieczne odjazdy ku krańcom istnienia*”. *Ontologia Leśmiana* [w:] tegoż, *Gry i katastrofy*, Warszawa 1980, s. 9–26; M. Pankowski, *Leśmian czyli bunt poety przeciwko granicom*, z jęz. franc. tłum. A. Krzewicki, Lublin 1999; B. Sawicka-Leńczuk, *Mur, granica, kres w wyobraźni poetyckiej Leśmiana* [w:] *Twórczość Bolesława Leśmiana...*, dz. cyt., s. 233–244; M. Woźniak-Łabieniec, *Lot ku nicości*. „*Eliasż*” [w:] *Poezje Bolesława Leśmiana. Interpretacje*, red. T. Cieślak, B. Stelmaszczyk, Kraków 2000, s. 89–105.

zasadnicze dla ironii, kategorie paradoksu i sprzeczności jako wznoszenie zapór dla ich pokonywania, narażanie się na ryzyko pochłonięcia przez nicłość, żeby – przez negację – afirmować życie. Zarówno szkice, jak i liryka poety dokumentują, iż utożsamia on ironię z postawą wobec świata, a także ze szczególnym ukazaniem tej postawy w literaturze, nierzadko w taki sposób, że ten, kto ją przyjmuje, to zobrazowanie artysty.

Wizja Leśmiana bliska jest koncepcjom filozofów jenajskich, przede wszystkim Friedricha Schlegla, który w charakterystyce ironicznej twórczości romantyzmu sięgnął po metaforę szybowania (*Schweben*), uznając, iż tylko taka sztuka może „unosić się na skrzydłach refleksji poetyckiej w środku między przedstawionym a przedstawiającym, potęgując tę refleksję i powielając w nieskończonym szeregu luster”¹⁰. Powtarzające się w Leśmianowskich tekstach obrazy lotu w nieskończoność zawierają przekaz podobny do idei permanentnej parabazy i transcendentalnej błazenady. Schlegel sformułował je, podejmując refleksję nad *Ionem* Platona, komedią attycką oraz ironią Sokratesa, które zainspirowały go do wprowadzenia pojęć unicestwienia (*Vernichtung*), samostworzenia (*Selbstschöpfung*) i samozniszczenia (*Selbstvernichtung*)¹¹. Pojęcia te oznaczają kreację podważającą samą siebie, i odwrotnie – autodestrukcję o mocy kreacyjnej:

Wszechmogący kreator może [...] zawieszać zasady etyki i tradycyjne kanony tworzenia, przekształcać istniejące normy estetyczne. Właśnie słynne słowo «szybowanie» miało oznaczać stan, w którym poeta wlatuje nad stworzony przez siebie świat i jednocześnie sam siebie stwarza. Twórca jawi się więc jako refleksja swego dzieła, refleksja zdradliwa, bo może ona niszczyć dzieło, a nawet i sam akt niszczenia nazywać twórczością. Ironia jawi się więc jako metoda otwarcia dzieła¹².

Akty otwierania literatury na rzeczywistość pozaliteracką oraz na transcendencję określił Schlegel jako permanentną parabazę, wskazując w ten sposób, że w ironicznej formie twórca-destruktor stale przemieszcza się między różnymi sferami ontycznymi, dzięki czemu zyskuje absolutną, równą boskiej wolność. W konsekwencji naruszane są rozgraniczenia na to, co prawdziwe i fałszywe, realne i idealne, faktyczne i wyobrażone. Żonglowanie opozycjami uznał filozof, nawiązując do konwencji włoskiego *buffo*, za transcendentalną błazenadę (*Buffonerie*), w której dokonuje się „zespolenie «boskiego żartu» i «najwyższej powagi»”¹³. Błazen

¹⁰ F. Schlegel, *Fragments*, tłum. C. Bartl, oprac. wstęp i koment. M. P. Markowski, Kraków 2009.

¹¹ Zob. W. Szturc, *Ironia romantyczna. Pojęcie, granice i poetyka*, Warszawa 1992, s. 67–75, 166–200; P. de Man, *Pojęcie ironii*, tłum. A. Sosnowski, „Literatura na Świecie” 1999, nr 10–11, s. 7–38; K. Newmark, *Friedrich Schlegel and the Myth of Irony* [w:] tegoż, *Irony on Occasion: From Schlegel and Kierkegaard to Derrida and de Man*, New York 2012, s. 15–40.

¹² W. Szturc, *Ironia romantyczna...*, dz. cyt., s. 114–115.

¹³ Tamże, s. 188. Zob. też C. Comstock, „Transcendental Buffoonery”. *Irony as Process in Schlegel's „Über die Unverständlichkeit”*, „Studies in Romanticism” 1987, nr 3, s. 445–464.

z komedii *dell'arte*, mim czy akrobata byli dla niego uosobieniami suwerennej kreacji, wznoszenia się ponad obowiązujące prawa oraz przełamywania powagi ludycznością, w czym przejawia się ironia.

Do ujęcia ironicznego formy oraz postawy światopoglądowej w myśleniu filozofów jenajskich, w literaturze rozwijanego przez Heinricha Heinego, odnosił się Nietzsche, uznając rzeczywistość za konstelację paradoksów, ze ścierającymi się mocami kreacji i destrukcji¹⁴. Z ujęciem tym korespondowała w jego paradygmacie estetycznym uwaga poświęcana energii życia jako żywiołowi samostworzenia i samozniszczenia, któremu odpowiadają w sztuce czy filozofowaniu ironia, fantazja, zespolenie patosu i tragizmu z komizmem. Wiele łączy wizje dionizyjskości Schlegla i Nietzschego: uznawanie bytu za proces ciągłych zmian, obejmujących zatracanie się i odradzanie jednostki; postulat zyskiwania wolności dzięki reagowaniu na pełen sprzeczności świat negacją i afirmacją; podkreślanie roli aktów twórczych, w których „ja” dokonuje transgresji, oscylując między różnymi wymiarami rzeczywistości, siebie samego i własnych dzieł. Według filozofa „najwolnomyślniejszym pisarzem wszystkich czasów”¹⁵ był Laurence Sterne, odkrywca stylu w sztuce przypominającego szybowanie albo „teatr w teatrze”:

[...] jego sentencje zawierają jednocześnie ironię na wszystko, co ma w sobie coś z sentencji, jego wstręt do powagi wiąże się ze skłonnością, która nie pozwala mu brać żadnej rzeczy wyłącznie ze strony płaskiej i powierzchniowej. [...] wywołuje u sumiennego czytelnika uczucie niepewności [...], najbardziej pokrewne z szybowaniem. On, autor najbardziej giętki, udziela też czytelnikowi coś ze swej giętkości. [...] nieraz bywa zarówno czytelnikiem, jak jest autorem; książka jego podobna jest do widowiska w widowisku, do publiczności teatralnej przed inną publicznością teatralną¹⁶.

Podobnie jak w obrazowaniu Schlegla, w metaforyce Nietzschego istotne są przedstawienia lotu, widowiska teatralnego, mima bądź akrobata, wzbogacone o wizje linoskoczka i tancerza. W *Tako rzecze Zaratustra...* znajdują się słowa, że „Człowiek jest liną rozpiętą między zwierzęciem i nadczłowiekiem, – liną ponad przepaścią”¹⁷, po nich następuje zaś scena tragicznej śmierci ekwilibry-

¹⁴ Zob. E. Behler, *Nietzsche's Conception of Irony* [w:] *Nietzsche, Philosophy and the Arts*, red. S. Kemal, I. Gaskell, D. W. Conway, Cambridge 1998, s. 13–35; D. von Petersdorff, *Nietzsche und die romantische Ironie*, „Jahrbuch der Nietzsche-Gesellschaft” 2004, Bd. 11, s. 29–43; M. Kopij, *Romantyzm Nietzschego*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Philosophica” 2007, nr 19/20, s. 57–72; A. Gemel, *Pojęcie ironii romantycznej w filozofii Nietzschego ze stałym odniesieniem do Sokratesa* [w:] *Nietzsche i romantyzm*, red. M. Kruszelnicki, W. Kruszelnicki, Wrocław 2013, s. 243–256.

¹⁵ F. Nietzsche, *Dzieła*, t. 11: *Wędrowiec i jego cień*, tłum. K. Drzewiecki, Warszawa 1910, s. 70.

¹⁶ Tamże, s. 71.

¹⁷ F. Nietzsche, *Dzieła*, t. 1: *Tako rzecze Zaratustra. Książka dla wszystkich i dla nikogo*, tłum. W. Berent, Warszawa 1905, s. 9. Kolejny cyt. s. 16.

sty, do którego Zaratustra mówi: „tyś z niebezpieczeństwa uczynił powołanie”. Odczytywano ten fragment jako ilustrację filozofii, w której praktykuje się idee dionizyjskie, za wartościowe uznając ryzykowne balansowanie między sprzecznościami, wznoszenie się ponad własną kondycję¹⁸. Ma z tym związek Nietzscheańska symbolika choreiczna, eksponująca znaczenie dynamiki i lekkości, by określać „postawę aktywistyczną, kreatywną oraz indywidualistyczną”¹⁹. Postać tancerza – jak zwraca uwagę Andrzej Zawadzki – łączy się w pismach filozofa z metaforami „wędrówców, koczowników, awanturników [...], zdobywców, odkrywców i żeglarzy”, które przystają „do myślenia «nomadycznego», nieosadzonego w trwałych podstawach systemów filozoficznych”²⁰. Te oznaczające ruch, zmianę i eksploracyjność tropy można również wiązać z ironią jako transgresywną formą poznania, z właściwym permanentnej parabazie naruszaniem opozycji, zdolnym – jak pisał Nietzsche o prozie Sterne’a – „w jedno złączyć głębokość i krotchwilę”²¹.

Analogie między koncepcjami romantyków jenajskich a refleksją i stylem z dzieł Leśmiana dostrzegł Artur Sandauer, prezentując w *Samobójstwie Mitrydatesa* tezę, że zasadniczy nurt nowoczesnego pisarstwa koresponduje z pojęciem ironii romantycznej. Zdaniem tego badacza pogłębiający się kryzys kulturowy ma źródło w tym, iż doszło do rozdzielenia życia i sztuki, rzeczywistości oraz przedstawiania, podmiotu i przedmiotu, czego skutki przewyżzyć może właśnie – choć to paradoksalne – ironia:

By się na toksyczne działanie ironii znieczulić, [sztuka] musiała doży jej potęgować – niczym ów Mitrydates, który przez zażywanie w coraz to większych dawkach trucizny uodpornił się na otrucie. [...] [Ironia romantyczna] stara się odtąd zawrzeć w jednej wypowiedzi dwa sprzeczne stanowiska: naiwne i krytyczne, afirmujące i negujące, cząstkowe i absolutne, ukazać zarówno konkretny obiekt, jak i akt transcendencji, który go przekracza. [...] istniał i w przeszłości rodzaj, który stosował nagminne przerywanie iluzji: była nim *commedia dell'arte*²².

Umieszczając wśród kontynuacji deziluzjonizmu poezję Leśmiana, Sandauer podaje takie argumenty, jak łączenie powagi z komizmem oraz kreacje postaci albo rzeczy będących „sobą i anti-sobą jednocześnie”²³, a zatem łamanie zasady niesprzeczności, prowadzące do usytuowania bytów „między samopotwierdzeniem a samozaprzeczeniem”. Z dokonanego przez Sandauera porównania twórcy *Łąki* z Heinem wynika, że obaj zderzają liryczność z rozumem przez autoironię,

¹⁸ Zob. C. G. Jung, *Zaratustra Nietzschego. Notatki z seminarium 1934–1939*, wyd. J. L. Jarrett, tłum. R. Reszke, t. 1, Warszawa 2010, s. 137–140.

¹⁹ A. Zawadzki, „Tańczący w łańcuchach”. *Taniec jako metafora kultury w pismach Nietzschego* [w:] tegoż, *Literatura a myśl słaba*, Kraków 2011, s. 322–333.

²⁰ Tamże, s. 329–330.

²¹ F. Nietzsche, *Dzieła*, t. 11: *Wędrowiec i jego cień*, dz. cyt., s. 71.

²² A. Sandauer, *Samobójstwo Mitrydatesa* [w:] tegoż, *Samobójstwo Mitrydatesa...*, dz. cyt., s. 141–142, 149, 151.

²³ A. Sandauer, *Pośmiertny tryumf...*, dz. cyt., s. 21. Kolejny cyt. s. 30.

przy czym „U Leśmiana niszczący komentarz zatruwa twory jego wyobraźni już w zarodku; negacja staje się cechą nie zdania o nich wypowiedzianego, lecz ich samych”²⁴. Kiedy badacz wskazuje przykłady z poezji Leśmiana, porzuca jednak formułę ironii, zastępując ją pojęciami humoru czy groteski, by dojść do wniosku, że w pisarstwie tym spełnia się „pośmiertny tryumf Młodej Polski” – spotęgowanie cech tej estetyki aż do samozaprzeczenia i reintegracji. W tym kontekście odczytuje Sandauer, bliskie Nietzscheańskiemu postaciowaniu, wizje tancerzy i wędrowców z wierszy Leśmiana, przez co okazują się one jedynie obiektami parodiowania oraz nośnikami historycznoliterackich znaczeń.

Tymczasem motywy powiązane z komedią *dell'arte*, jak również z filozofią romantyków jenajskich i Nietzschego uzyskują w Leśmianowskim pisarstwie o wiele ważniejszą, autonomiczną rolę, o czym świadczą choćby dramat *Pierrot i Kolombina*, nazwany „baśnią mimiczną”, albo wiersz *Dla legendy*, z wizją aktora, który „na śmierci niebotycznych szcudłach / Przeskoczy ziemskich źródeł zwierciadła i kwiaty” (*P* 73)²⁵. Status trickstera, pokonującego granice między światami, mają Sidi-Numan, podniebny jeździec z wiersza *W locie* czy Elias. Postaci te wznoszą się ku niebu, żeby obalić panujące prawa, zdobyć wolność i wykroczyć poza swoją kondycję. Podobny obraz artysty wyłania się z Leśmianowskiej interpretacji dzieł Laforgue’a – jego ironia to „przewyciężanie zapór w locie”, a także „niechęć [...] do Boga, po którego prawicy nie zasiada wzgardzony i życiem pozaziemskim złamany pierrot” (*Sz* 415)²⁶. Dlatego krytyk, choć zestawia z tym poetą Choromańskiego, dostrzega między nimi zasadniczą odmienną, wynikającą stąd, że autor *Zuzanny* nie stosuje ironii transcendującej i paradoksalnej. Zastrzeżenie to formułuje Leśmian językiem literatury, przejmując metaforykę z komentowanej prozy: „Jest tu «Jarosz-Tygrys ze zwieszoną głową, cichy jak cień, o oczach pełnych drzemliwego złota»” (*Sz* 416). Słowa te uzupełnia recenzent, by powstał obraz pożądanej przez niego ironii: „powinna być – cicha jak cień, o oczach pełnych drzemliwego złota, a jednocześnie gotowa zawsze do skoków tygrysich” (*Sz* 416). W tej wizji dzikie zwierzę i sama ironia odzyskują swą drapieżną naturę. Za pośrednictwem inwencyjnej parafrazy Leśmiana ukazuje, że postawa ironiczna ma być transgresywnym paradoksem (cicha i piękna, ale „gotowa do skoków tygrysich”).

Kwestię ironii poruszył też autor *Łąki* w eseju *O sztuce teatralnej*, przywołując wyreżyserowany przez siebie spektakl *Żart, satyra, ironia i głębsze znacze-*

²⁴ Tamże, s. 35.

²⁵ Na temat kreacji o takim charakterze oraz wywodzeniu się ich ze wzorców komedii *dell'arte* zob. J. Starobinski, *Portret artysty jako linokoczek*, tłum. A. Olędzka-Frybesowa, „Literatura na Świecie” 1976, nr 9, s. 308–324.

²⁶ O związkach łączących wizje Pierrota w utworach Leśmiana i Laforgue’a zob. R. H. Stone, *Wstęp* [w:] B. Leśmian, *Skrzypek Opętany*, oprac. i wstęp R. H. Stone, Warszawa 1985, s. 74–76. Zob. także L. Ignaczak, *Pauvre Pierrot! czyli o znaczeniu konwencji «all'improvviso» w baśni mimicznej „Pierrot i Kolombina”* [w:] *Twórczość Bolesława Leśmiana...*, dz. cyt., s. 343–351.

nie (1911), na podstawie dramatu Chrystiana Dietricha Grabbego (1827), który przełożył Wacław Berent (1901). Dzieło to zespala różne konwencje gatunkowe: komedii *dell'arte*, farsy czy satyry, a ponadto wprowadza deziluzję, nihilizm i groteskę, stanowiące źródło ironii romantycznej²⁷. Swoje wystawienie tej sztuki podaje Leśmian jako przykład stylizacji, w odróżnieniu od dzieł realistycznych nie stwarzającej iluzji życia, lecz pozwalającej odczuć jego tajemnicę²⁸. Środkami tej formy są takie barwy, linie czy kształty, dzięki którym najpełniej doznać można transcendencji, stawiającej opór pojęciom i mowie. Leśmian relacjonuje, że dla zainscenizowania sztuki Grabbego konieczne były zabiegi teatralne pozwalające przełożyć jej aforystyczność i metaforykę na przestrzenne obrazy. W tym kontekście prezentując je, tak poeta charakteryzuje „taneczną” ironię:

Zamierzył więc reżyser dodać do tego utworu drugi utwór, złożony z ruchów, a właściwie całej syntezy ruchów, kojarzących się w konsekwentną całość i stanowiących w swej istocie – zatajony taniec (rodzaj ironicznego kadryla), tak aby sytuacje były – poszczególnymi figurami owego ogólnego tańca. Pierwiastek taneczny miał na celu przepojenie utworu owym wzruszeniem scenicznym, które pozwala uwidzialnić go na scenie [...]. Taniec ów miał nieustannie napomykać o całości rozwijającej się na tle ironicznego pojmowania zjawisk życia i śmierci. [...] Z owego „tańca” miał się wysnuć ogólny ton i ruch aktorów (*O sztuce teatralnej*, Sz 175).

W opisie tym twórca również posłużył się swymi sygnaturami poetyckimi, przede wszystkim tańca, w dalszych zaś partiach wywodu – „tonu chóralnego”, „tajemniczego mianownika” i „niepochwytnych istot rzeczy” (Sz 176). Esej ten, choć jest mniej literacki niż inne Leśmianowskie szkice, zawiera jednak sugestywny trop ironii „tanecznej”, „ironicznego kadryla”. Przywołany w nim francuski taniec salonowy wykonywany był zwykle przez cztery pary, składał się z pięciu figur (kontredansów), miał naprzemienne metrum 6/8 i 2/4 i kończył się na ogół galopadą (*quadrille* – ‘oddział jazdy’)²⁹. Użyty jako metafora „kadryl” oznacza formę metonimiczną, *totum pro partes*, w której całość uobecnia się przez fragmenty o zmiennym, ale i powtarzalnym rytmie. Figury taneczne odpowiadają elementom ruchu scenicznego, a zarazem są figurami ironii. Metaforyka ta ilustruje stworzony przez Leśmiana teatralny odpowiednik ironii romantycznej z dzieła Grabbego, w którym jedną całość ideową przekazują różne tonacje estetyczne i gatunki. Podobnie jak ze szkicu o *Zuzannie*, z eseju *O sztuce teatralnej* wynika, że ironia polega na łączeniu sprzeczności, jest zasadą kreacyjną i tro-

²⁷ Zob. J. B. Denman, *The Function of Irony in Christian Dietrich Grabbe's „Scherz, Satire, Ironie und Tiefere Bedeutung”*, Stanford 1967.

²⁸ Jak zauważa Dobrochna Ratajczak, w sztuce Grabbego reżyser przykładał wagę do „ironii” oraz „głębszego znaczenia” – „do ujawnienia skrzywionego, lecz za to bardziej wyrazistego obrazu natury ludzkiej [...], która tylko poprzez zło może dochodzić do założonych sobie celów. Takie elementy zabawy w teatr musiały przyciągać Leśmiana, bowiem umowność sytuacji przenosiła całość sztuki w świat fikcji, poetyckiej przypowieści” (*Teatr Artystyczny Bolesława Leśmiana. Z problemów przełomu teatralnego w Polsce (1893–1913)*, Wrocław 1979, s. 82).

²⁹ Zob. I. Turska, *Krótki zarys historii tańca i baletu*, Kraków 1962, s. 182–183.

pem egzystencjalnym, dotyczącym „zjawisk życia i śmierci”, ponadto realizuje się w poetyce tańca.

Choreograficzne obrazowanie wprowadza zatem równocześnie wielorakie sensory: związane z muzyką, ruchem, rytmem, grą zespołową i pozasłowną ekspresją cielesną, a przy tym wizualizujące ideę przybliżania transcendentnej całości przez układ osobnych, ale każdorazowo ewokujących ową całość fragmentów. O ile w komentarzu do ironii Laforgue’a sięgnął Leśmian po idiomatyczną dla swojej twórczości wizję lotu, o tyle w objaśnieniu inscenizacji sztuki Grabbego użył „tanecznej” sygnatury, łączącej się z egzystencjalnym ujęciem rytmu i formy mimicznej³⁰. Dyskursywnie zaprezentował je pisarz w esejach *Rytm jako światopogląd*, *U źródeł rytmu* czy w didaskaliach i uwagach autorskich do baśni mimicznych *Skrzypek opętany* oraz *Pierrot i Kolombina*. Językiem literackim zostało ono wyrażone w tych właśnie baśniach czy w poezji:

CHRYZA [...] z wolna wpada jakby w płas... Pastwi się rytmicznie... [...]

DUCHY I KARŁY w zmniejszeniu i w stłumieniu powtarzają chóralnie ten płas, [...] wtórując mu dziwacznie [...]

RUSAŁKA posłusznie poddaje się temu płasowi, bojąc się najmniejszym przeciwruchem podrażnić gniew, rytmem upojony. Płas ten ją unicestwia, a ona rada by się ukryć w owym znicestwieniu...

(S 90–91);

Obłąkani nad przepaścią pokłękali wzajem
I na kłęczkach zatańczyli tuż, tuż nad jej skrajem.

Tańcowali na czworakach, tańcowali płazem,
Tak i nie tak – i na opak – razem i nie razem!

Aż wwichrzeni w mrok dwóch trumien, jak dwa błędne wióry.
Powpadali w otchłani śmierci nogami do góry!

(*Świdryga i Midryga*, P 174–175).

Jak ukazują choćby tylko te fragmenty, Leśmianowskie obrazy tańca zbliżają się do kreowanych przez niego wizji lotu w przestworza – w obu wypadkach bohaterowie przekraczają granice istnienia, by pogrążyć się w nicości. Można ponadto zauważyć, iż poddawanie się rytmowi wiodącemu ku otchłani ściśle wiąże się z tą własnością tańca, która pozwala mu ewokować pozaświatową całość za pośrednictwem części. Kolejne figury tekstu, „ironicznego kadryla”, tworzą niejako proces unicestwiania, z każdym tanecznym krokiem i z każdym pogłębieniem ironii coraz bardziej otwierają literaturę i świat wokół niej na to,

³⁰ Zob. E. Czaplajewicz, *Taniec i śmiech w poezji Leśmiana*, „Miesięcznik Literacki” 1972, nr 4, s. 53–60; A. Zawadzki, „Poeci [...] nie chcą, nie śmieją już tańczyć” – metafora tańca w twórczości Leśmiana [w:] tegoż, *Literatura a myśl słaba*, dz. cyt., s. 343–352; D. Szczukowski, *Święto wiosny. Bolesława Leśmiana taniec poezji* [w:] *Taniec w literaturze polskiej XIX i XX wieku*, red. S. Karpowicz-Słowikowska, E. Mikiciuk, Gdańsk 2012, s. 323–331.

co pozaświatowe. Ten wątek także rozwijał Leśmian w różnych formach swego pisarstwa, określając poezję „słowami do pieśni bez słów”³¹:

[...] poza jaźnią istnieje w duszy jakiś ton; jakaś pierwotna pieśń bez słów, która czeka na przyście w godzinie twórczej słów niezbędnych, ale dla której te słowa są zawsze czymś innym od niej samej. [...] Owa pieśń bez słów pochodzi nie z dziedziny logiki, skąd każde słowo pochodzi, lecz z innych, nielogicznych dziedzin, gdzie można istnieć bez słów (*Przemiany rzeczywistości*, Sz 44–45).

Hermeneutyczne powiązanie części z całością, pozwalające im wzajemnie siebie naświetlać, to także idea łącząca myślenie poety z filozofią ironii romantycznej. Pisząc o inscenizacji dramatu Grabbe, poeta wskazuje na trudność znalezienia ekwiwalentu dla aforystycznej poetyki tego dzieła. Podzielone na dystychy i jukstapozycje wiersze Leśmiana³² z perspektywy jego eseistyki wyraźniej okazują się przetworzeniami ironii romantycznej, którą tak charakteryzuje Włodzimierz Szturc:

Fragment był potencjalną całością, mógł otwierać drogi do niej prowadzące, ponieważ uświadamiał, że poza nim jest sfera sensu, która może być jedynie sugerowana, nigdy zaś dopowiedziana. [...] Tym, co pozwala zbudować dialektykę fragmentu i całości [...] jest, w teorii Schlegla, po prostu humor, *der Witz*, spryt, dowcip, koncept. [...] znaczą one o tyle, o ile wywołują śmiech.³³

Stosowane przez poetę różne odmiany komizmu dochodzą też do głosu w jego krytyce literackiej, a nawet wydają się głównym wyróżnikiem ironii realizowanej w tej formie gatunkowej. Obok nich pisarz wprowadza do szkiców inne środki stylistyczne³⁴, jakich używa do kształtowania tego tropu w tekstach literackich, na przykład hiperbole, wyliczenia, rymy, neologizmy, kalambury czy personifikacje, by za ich pośrednictwem dowcipnie zwracać uwagę na niezamierzony komizm recenzowanych dzieł:

³¹ Zob. M. Głowiński, *Słowo i pieśń (Leśmiana poezja o poezji)* [w:] tegoż, *Prace wybrane*, red. R. Nycz, t. 4: *Zaświat przedstawiony. Szkice o poezji Bolesława Leśmiana*, Kraków 1998, s. 47–62.

³² Zob. M. Głowiński, *Dystychy balladowe Leśmiana* [w:] *Z teorii i historii literatury. Prace poświęcone V Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów w Sofii*, red. K. Budzyk, Wrocław 1963, s. 131–155; R. Nycz, „Słowami... w świat wyglądam”. *Bolesława Leśmiana poezja nowoczesna* [w:] tegoż, *Literatura jako trop rzeczywistości. Poetyka epifanii w nowoczesnej literaturze polskiej*, Kraków 2001, s. 128–138.

³³ W. Szturc, *Ironia romantyczna...*, dz. cyt., s. 201, 205.

³⁴ O cechach stylistycznych krytyki literackiej Leśmiana zob. M. Głowiński, *Ekspresja i empatia...*, dz. cyt., s. 228–231; A. Kaliszewski, *Bolesław Leśmian – krytyk i eseista...*, dz. cyt., s. 35 i n.; A. Truszkowski, *Estetyka ekspresji w krytyce literackiej Bolesława Leśmiana. Preliminaria* [w:] *Leśmian nowoczesny i ponowoczesny*, red. B. Grodzki, D. Trzeźniowski, Radom 2012, s. 281.

[Samson Szyldberg] nieustannie, gwoli refrenowania, powtarza całe zdania lub strofy, tworząc w ten sposób nieprzebyte rozlewiska słów, roztopy rymów lub nudne i bezużyteczne zatoki sennych rymów. Biel mgławicowa, bóle kłętwe, [...] różowiejące ciało wieczystej salamandry, ogień świętowie, sny szafirowe, szlaki chabrowe – wszystko to gromadnie [...] unosi się nad zapatrzoną w okażale rozmiary swych tworów duszą poety (*Samson Szyldberg: „Pieśni Samotności”*, Sz 332–333);

[...] czytamy, iż tegoż autora wyszły: *Przez miłość*, dramat, 1902 r. (wyczerpane); *Błędne koło*, dramat, 1903 r. (wyczerpane) [...]. Prócz tego trzy dzieła w języku niemieckim, z których jedno wyczerpane. Pomimo przeważnego wyczerpania utworów wyżej wymienionych sam autor jest niewyczerpany, czego dowód składa w nowo wydanych *Erotykach* (*Stanisław Birmy Dróbecki: „Erotyki”*, Sz 355);

[...] Wykrzykownik mógłby się śmiało podpisać pod wierszem następującym:

Sobowtór donna
 Czartomadonna
 Z waru krwi. [...]

Fra Silvio [...] traktuje siebie poważnie. Powaga ta podwaja komizm wierszy, ale jednocześnie wyrządza krzywdę dotkliwą autorowi (*Fra Silvio: „Msza genezis”*, Sz 388).

Ironia funkcjonuje w tych recenzjach w swym podstawowym znaczeniu, jako trop komunikujący na głębszym poziomie treść odwrotną do przekazywanej literalnie, przy czym łączy się on z intertekstualną mową pozornie zależną, typową dla młodopolskich tekstów krytycznych. Znamienne jest dla niej – stwierdza Michał Głowiński – że krytyk ukazuje poglądy pisarza „od wewnątrz – i czyni to także wtedy, gdy [...] nie całkiem się z nimi identyfikuje. [...] mamy tu do czynienia ze streszczeniem typu *digest*, w którym oznaki referowania zostały usunięte”³⁵. Zacierają się w nim granice między językiem literackim a krytycznoliterackim, co może służyć empatycznej lekturze, jednak w cytowanych esejach prowadzi do persyflażu, ośmieszającego recenzowane teksty przez wyjaskrawione użycie ich stylu. Specyfika szkiców Leśmiana polega na tym, że spleta on w jedną całość mowę cudzą z mową własną, wywodzącą się z poezji, co wywołuje akty permanentnej parabazy, w których autor przemieszcza się niejako między różnymi formami swojej twórczości. W roli krytyka parodiuje nie tylko dzieła innych, ale także teksty napisane przez siebie samego, a w roli poety zmienia dyskurs krytyczny w sztukę literacką realizującą te same zasady, które stosuje w liryce czy dramacie.

Wirtuozeria Leśmiana-ironisty wyraźnie ujawnia się w prozie metakrytycznej³⁶ – *Spowiedzi dziennikarza* i *Poradniku dla recenzentów literackich*, gdzie podmiotowość rozdzielona zostaje na „ja” zabierające głos oraz ukrytą za nim

³⁵ M. Głowiński, *Ekspresja i empatia...*, dz. cyt., s. 160.

³⁶ Wojciech Głowała pisze, iż w prozie tej „ironia zwraca się [...] w ogóle przeciw krytyce. Leśmian daje instrukcje, jak zachowywać się w świecie krytycznoliterackim, spełniając warunki obowiązujące w tej instytucji, i okazuje się, że zaprogramowane w ten sposób zachowania są bezsensowne” (*Młodopolska wyobraźnia metakrytyczna*, Wrocław 1985, s. 158).

personę odautorską, sprzeciwiającą się temu, co wprost powiedziane. Antyfrazy te, o kształcie analogicznym do liryki roli, są złożonymi parodiami, których skomentowanie wymagałoby osobnego miejsca; tutaj wspomnę tylko o najważniejszych kwestiach związanych z formą ironii. Otóż w pierwszym tekście, zgodnie z tytułem, mówi dziennikarz odpierający zarzuty kierowane wobec prasy, a zarazem dokonujący autokrytyki z powodu swej niefortunnej skłonności do poezjowania. Wyznając popełnione grzechy, oświadcza:

Byłem jako pieśń bez słów, która dziwiąc się sobie samej, nie ma innego tematu prócz własnego zdziwienia. [...] [uniesienia poetyckie] kusily mnie i zniewalały [...] do warcholskiego upajania się wszelkim odskokiem od uznanych norm i prawideł i do rozzuchwalonego w swej pysze tworzenia karygodnych neologizmów i wyszukanych zwrotów (*Spowiedź dziennikarza*, S. 95).

Pojawia się tutaj, wspomniana już, idiomatyka pisarza – figura „pieśni bez słów”, w innych miejscach rozwijana jako trop obrazujący jedną z najważniejszych idei autora *Łąki*. Oprócz tego mowa jest o łamaniu norm i kreacji niekonwencjonalnego języka literackiego, czyli o tym, co charakterystyczne dla twórczości Leśmiana. Wydaje się, jakby podważał on swoją sztukę, ale ironia odwraca tę negację tak, by potwierdzić wartość uniezwykłej formy oraz aluzyjnie sprzeciwić się jej krytykom. *Spowiedź...* to zatem pozorna palinodia, w której Leśmian, skryty za postacią dziennikarza, udaje tylko wyrzeczenie się swej wizji, a faktycznie tworzy refutację w odpowiedzi na recenzenckie zarzuty. Tutaj również dokonuje się więc permanentna parabaza – wychylenie pisarza poza własną sztukę, samozniszczenie i samostworzenie, które wspiera transcendentalna błazenada – zabawa formą i całkiem serio poprowadzona polemika³⁷.

Przeciwko instytucji krytycznej zwraca się także ludycznym sposobem *Poradnik dla recenzentów literackich*, oparty na koncepcie apokryfu znalezionego i podawanego do publicznej wiadomości przez narratora. Stylizowany na język rodem z *Pamiętników* Jana Chryzostoma Paska, poradnik zawiera takie choćby przykazania dla recenzentów: „piszcie, co chcecie i jak chcecie, byleście nigdy pisać nie przestali”; „pamiętaj, że tylko ten utwór jest prosty, który krnąbrnie ponad twój poziom umysłowy nie wybiega”;

Tuż – pomiędzy śpiewakiem a słuchaczy chórem
 Tobie – pośrednikowi – cne miejsce przypada,
 Tedy możesz w tym miejscu takim stanąć Murem,
 Że słuchacz nie dosłyszcy, co mu śpiewak gada

(*Poradnik dla recenzentów literackich*, S. 109, 113, 115).

³⁷ Według Andrzeja Kaliszewskiego *Spowiedź dziennikarza* „cała przesycona jest ironią w najlepszym stylu. [...] Końcowa część eseju przynosi nagłą zmianę tonacji i poetyki: ironia nabiera [...] wymiaru metafizycznego, nieomal Kafkowskiego, rzutując także poza literaturę. Oto powołana zostaje kategoria życia jako «Iluzji» [...]” (*Bolesław Leśmian – krytyk i eseista...*, dz. cyt., s. 46–47).

Tak jak w *Spowiedzi dziennikarza*, w tekście tym ironia ustanawia dwa poziomy znaczeń, aby treści podawane dosłownie negował domyślny przekaz. Ściślej mówiąc, występuje tu i trzecia instancja podmiotowa: znalazca, badacz i edytor poradnika, który też jest kompromitowany przez odautorskie „ja”, kpiące z niby uczonych komentarzy: „misterna dzierzganka stylu warkoczowego z barokiem”; „wiersze trzynastozgłoskowe z rymami żeńskimi, przekładanymi”; „s a m i u s t e k – na wzór słowa wszystek urobiony” (Sz 108, 117). Zwielokrotniona modalność wzmaga permanentną parabazę, bo oto autor, będący recenzentem i recenzowanym, podważa własne kompetencje, ironizując z reguł podanych w poradniku i z jego formy literackiej, które sam ułożył, nadając im osobliwą postać. Taką metodą pisarz igra z czytelnikami, by wciąż im umykać.

Leśmianowska ironia stawia w szczególnej sytuacji odbiorców, nakłania ich bowiem do podążania za twórcą między różnymi gatunkami, tonacjami stylistycznymi i poziomami znaczeniowymi tekstu. Jeśli będą mieć na uwadze, że poeta skomponował swe kreacje z figur „ironicznego kadryla” odnoszących się do jednej całości, mogą dać się porwać tanecznej formie w poszukiwaniu jej „tajemniczego mianownika” (Sz 176). Oznacza to chyba, że potencjalnie sztuka Leśmiana posiada niezwykłą moc sprawczą, prowokującą do zmierzenia się z permanentną parabazą nie tylko w lekturze, ale i we własnym życiu. W takim razie ironia przyzywa do praktykowania ironii – do ciągłej transgresji. Istotny jest również jej przekaz ludyczny, który może rozbawić, skłonić do namysłu i wprawić w zakłopotanie, jak aluzje z *Poradnika dla recenzentów literackich*, w których coś specjalnego dla siebie znajdują leśmianolodzy:

Na tym słowie »teryfery« kończy się rękopis [...]. Pozostawmy [...] dalszy rozbiór *Poradnika* usilności innych badaczy w tej nadziei, iż stosując tę samą metodę naukową, z powodzeniem uzupełnią braki i przeoczenia naszej skromnej pracy (Sz 117).

Dorota Wojda

IRONY IN BOLESŁAW LEŚMIAN'S LITERARY CRITICISM

Summary

This paper argues that while writing about the works of other authors Bolesław Leśmian made use of the same ironic approach he employed in his own writing. A close analysis of his ironic strategies, which can be found in his reviews, theoretical reflections, practical criticism and metacritical texts, leads to the conclusion that Leśmian's irony is a stylistic trope in a literary poetics of dance, an aesthetic category as well as an artistic and existential concept akin to the 'permanent parabasis' of the Romantics.